

Pomorska kultura pamięci

Cezary Obracht-Prondzyński

Pamięcią zbiorową nazywamy, to

„co pozostaje z przeszłości w przeżyciach członków grupy lub co czynią swoją przeszłością – zbiór wspomnień o zdarzeniach (rzeczywistych lub zmyślonych) przeżytych bezpośrednio lub takich, o którym wiedza przekazywana jest z pokolenia na pokolenie w tradycji ustnej, pisanej oraz za pośrednictwem kanałów informacyjnych”

- (T. Kwiatkowski, A.Szpociński, *Przeszłość jako przedmiot przekazu*, Warszawa 2006, s.12)

Pamięć, tożsamość, wspólnota

- Pamięć związana jest ściśle z budowaniem społecznej tożsamości
- Mówimy o „socjalizacji pamięciowej” (mnemonic socialization), dzięki której zbiorowości zyskują cechy „wspólnoty pamięci” (community of memory)
- Cechą takiej wspólnoty jest podzielenie tego samego obrazu przeszłości
- Dzieje się tak dzięki wspólnej „przestrzeni narracyjnej”, w ramach której wspólnota interpretuje podobnie przeszłość, wykorzystując to do konstruowania własnej tożsamości
- Głównym narzędziem budowania takiej „przestrzeni narracyjnej” była szkoła oraz tworzone i zarządzane przez państwo instytucje kultury (w tym media)

ALE...

- Współczesne procesy: indywidualizacji, pluralizacji, demokratyzacji, globalizacji, regionalizacji etc. powodują, że pamięć uwalnia się spod nadzoru państwa (nadzór ten nigdy zresztą nie był do końca konsekwentny i pełny bo wymagałoby to w pełni totalitarnego państwa)
- W miejsce „wspólnoty narracji” powstają zróżnicowane, spluralizowane i konkurencyjne „narracje pamięci”
- Co więcej – pamięć i jej symboliczne instrumentarium stają się narzędziami i obszarami sporu

Skutki:

- Spór, konflikt, kontestacja, „bunt pamięci”, „rewanż pamięci” etc. dotyczą szczególnie grup, które dotychczas były marginalizowane, zapominane, pomijane, dyskryminowane, pomniejszane, zwyciężane... Które miały problem z „przebicciem się”, dostępem do głównych nurtów dyskursu pamięciologicznego i tożsamościowego
- W ostatnich latach w ramach „rewanżu pamięci” do głosu dochodzą „banici pamięci”. Ci, którzy MILCZELI (wspólnoty plemienne, „ludy niepiśmienne”, mniejszości, kobiety, grupy pograniczne, kraje peryferyjne, niższe klasy społeczne...)
- Grupy te mówią: MAMY PRAWO DO SWOJEJ INNEJ PAMIĘCI
- M. Foucault używał terminu „przeciw-pamięci” (countermemory). To pamięć: nieuprzywilejowana, „defaworyzowana”, krytykowana jako fragmentaryczna, naiwna, nieadekwatna, „niezgodna z nauką”

Reakcje...

- Taki „bunt pamięci” wywołuje silne reakcje i „kontr-akcje” (emocjonalne, polityczne, edukacyjne itd.)
ponieważ:
 - a) KONTESTUJE ukształtowaną wspólnotową tożsamość i poddaje ją reinterpretacji
 - b) burzy dotychczasową hierarchię dyskursów i przekracza ustalone granice
 - c) narusza różnego rodzaju tabu społeczne oraz ujawnia „prawdy niewygodne”
 - d) wprowadza „wątki nieuprawnione”
 - e) i NIEMAL ZAWSZE prowadzi do konfliktów
ponieważ podważa PRAWO DO WŁADZY grup dominujących

Współczesna pamięć jest:

- Dynamiczna, zmienna
- Dyskursywna i „zmediatyzowana”
- Opiera się na mechanizmach negocjacji konfrontowanych z mechanizmami władzy i podporządkowania
- Zróżnicowana, fragmentaryczna, selektywna, polifoniczna i policentryczna (coraz bardziej też sprywatyzowana)
- Nasycona emocjonalnie

Pamięć a praktyka życia społecznego

- Kwestie pamięciologiczne mają zasadnicze znaczenie dla życia społecznego, bowiem pamięć jest (bywa) „aktywna” i „aktywizująca”:

„pamięcią społeczną jest wszystko to, co z przeszłości trwa w teraźniejszości, i wszystko to, co w teraźniejszości czyni się wyobrażeniami o przeszłości” (M. Golka, *Pamięć społeczna i jej implanty*,

Warszawa 2009, s.7)

- Wynika to z tego, że pamięć związana jest z:
 - a) wartościami i ocenami
 - b) symbolami
 - c) praktykami czerpiącymi z zasobów: wiedzy, tradycji oraz ideologii

Kultura pamięci

- Daje się zdefiniować poprzez funkcje, rodzaje (typy) i praktyki

Ad. 1 Funkcje:

- Budowanie tożsamości
- Wybór symboli
- Przekaz wiedzy i interpretacje własnej historii
- Potwierdzanie wartości grupy i przekazywanie wartości uznanych przez grupę za ważne
- Tworzenie i podtrzymywanie autorytetów grupowych
- Przekazywanie kompetencji kulturowych
- Budowanie granicy międzygrupowej i określanie relacji międzygrupowych
- Zasób ideologiczny
- Uprawomocnianie władzy lub uprawomocnianie buntu przeciwko niej

Ad. 2 Rodzaje pamięci

- Przekazywana ustnie i poprzez nośniki (pismo, fotografie, przedmioty...)
- Przekazywana z pokolenia na pokolenie lub też „zapominana”
- Pamięć świadków i „przekazywana” (pośrednia)
- „Uśpiona” (bierna, dyskretna, rzadko przywoływana, potencjalna...) i aktywna
- Pamięć archiwalna (pełna) i selektywna
- Spójna i niejednorodna
- Uniwersalna i lokalna, środowiskowa
- Pamięć grup dominujących i zdominowanych
- Pamięć „nabożna” i „ironiczna”
- Pamięć spraw wyjątkowych i „banalnych”, wydarzeń i codzienności
- Pamięć kreowana i „spontaniczna”, inscenizowana i autentyczna

Ad. 3 Praktyki...

- Praktyki są nierozzerwalnie związane z nośnikami pamięci: język, przestrzeń, krajobraz, miejsca, obiekty, pomniki, cmentarze, pismo, archiwa, biblioteki, sztuka, media, fotografie...
- M. Kula: *„Przeszłość odzwierciedla się praktycznie w każdym przedmiocie i zjawisku, które trwa do dziś. W konsekwencji nośnikiem pamięci o przeszłości, przynajmniej potencjalnym, jest dosłownie wszystko”*

historycznej, Wwa 2002, s. 7-8)

• (Nośniki pamięci

Specyfika Pomorza i konsekwencje dla kultury pamięci

- Wpływ procesów transformacji i ich zróżnicowanie...
- Powiaty „dawne” i nowe”
- Podziały w okresie międzywojennym (w tym WMG)
- Długotrwałość niemieckiej obecności państwowej
- Tradycje Prus Królewskich
- Reformacja
- Księstwa pomorskie i Krzyżacy

Paradygmaty – metafory – narracje

- Autochtoniczny
- Wielokulturowy (reaktywacja, „ujawnienie”, rewitalizacja...)
- Wieloreligijny
- Mniejszościowy (autochtoniczny i postmigracyjny)
- Pionierski
- „Przeniesiony” – repatriacyjny (Kresowy)
- „Wypełnianie pustki” – zagospodarowujący Ziemię Odzyskaną
- „Atlantyda Północy”
- Zakorzeniający
- Pomorze – „trudna ojczyzna”?
- Pogranicze
- Odpominający
- *Śladami...*
- Transnarodowy
- Emigracyjny / wysiedleniowy
- Genius loci – renesans małych ojczyzn
- Uobywatelniający
- Integracyjny
- „Prywatyzujący” historię (rodzinne genealogie)
- Martyrologiczny
- Pozytywistyczny

10 problemów pomorskiej pamięci

- Obecni – nieobecni (np. Żydzi)
- Dominacja II w.św. i jej skutków – pozostałe epoki bladym tłem (tu też najczęściej kontrowersji: Splett, Gryf Pomorski, Spanner, Łupaszka, „dziadek z Wehrmachtu” ...)
- Ale są próby ich „rewitalizowania” w nawiązaniu do lokalnych i środowiskowych kontekstów (np. książęta gdańscy, miejska republika, WMG...)
- Brak wiedzy i wynikający z tego brak zrozumienia dla pomorskiej specyfiki (vide syndrom „dziadka z Wehrmachtu)
- Rywalizacja ofiar, czyli: „kto miał gorzej”?
- To wypływa z różnych doświadczeń – „pęknięć” pamięci
- Są też różnice pokoleniowe
- „Rozejście się” edukacji historycznej i pamięci społecznej
- Problemy z pamięcią o PRL (czy tylko wersja heroiczna – oporu i opozycji? Co zrobić z... odbudową?)
- Medialna fala...

Tematy do dyskusji:

1. Jak prezentują się lokalne zróżnicowania pamięci. I to zarówno w skali ogólnopomorskiej (np. czy i jakie są elementy różnicujące pamięć pomiędzy różnymi subregionami pomorskimi). Ale także to czy i jakie są różnice pamięci w samych społecznościach lokalnych (co być może jest najciekawsze).

2. Z tym związane jest pytanie o źródła tych różnic, napięć, konfliktów...

- a) Czy to jest związane (tylko?) z powojenną socjogenezą pomorskich społeczności lokalnych (ludzie przyszli z różnych stron i z różnymi doświadczeniami, a to oznacza, że przynieśli ze sobą różną pamięć miejsc, z których się wywodzą?)
- b) Czy może też ma to związek z lokalnymi wariantami najnowszej historii w tych społecznościach (np. z podziałami politycznymi, etnicznymi, ideologicznymi?)
- c) A może jest uzależnione od jakości edukacji, aktywności instytucji kultury, sposobu prezentowania przeszłości przez media?
- d) A może... wcale różnic między i w tych społecznościach nie ma, a jeśli są jakieś podziały to one są tylko (?) „odpryskiem” ogólnopolskich podziałów/sporów o pamięć?

3. W tym kontekście niezwykle ważna jest kwestia: "pamięć a wielokulturowość".

- a) Nie tylko jednak na zasadzie: ci pamiętają tak, a tamci inaczej... Idzie tu raczej o pytanie o to, czy są takie wspomnienia (jakie?) różnych grup (jakich?), które są wykluczane, marginalizowane, eliminowane (np. z praktyk edukacyjnych czy kulturowych)? A może są też takie, które są „nadmiernie” waloryzowane pozytywnie (np. pokazywane jako heroiczne, bohaterskie, a więc nie podlegające krytyce)?
- b) Idzie tu nie tylko o napięcie między Polakami a innymi społecznościami zamieszkującymi Pomorze (np. Niemcami czy Ukraińcami), ale także o złożoną sytuację wśród samych Polaków, choćby z racji różnicy pochodzenia regionalnego i różnicy doświadczeń najnowszej historii.

4. Bardzo istotne w tym kontekście dla każdego z nas na Pomorzu jest zagadnienie: Niemcy i niemieckie dziedzictwo kulturowe a pamięć współczesnych Pomorzan. Wszystko to, co się dzieje z tymże dziedzictwem i to jak ono jest: instrumentalizowane, wykorzystywane, zapominane, reinterpretowane...

5. No i wreszcie kwestia praktyk pamięci, a więc: upamiętnienia, obchody, rytuały pamięci, dyskursy pamięci, praktyki edukacyjne, wystawiennicze, publikacyjne...